

چیستی و چگونگی حفظ قرآن کریم

چراغ دل

در سال‌های اخیر، موضوع حفظ قرآن کریم در مدرسه‌ها بیش از گذشته مطرح شده است. آنچه بیش از همه نوشتن این مقاله را ضرورت می‌بخشد، مشاهده‌ی شتابزدگی‌ها، سطحی‌نگری‌ها و ساده‌اندیشی‌ها و در نتیجه بروز آسیب‌های تربیتی در دوره‌های تحصیلی، به‌ویژه در دوره‌ی ابتدایی، است که گاهی به دین‌گریزی دانش‌آموزان منجر می‌شود.

در آغاز بعثت پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برای حفظ قرآن کریم از تحریف و نیز گسترش آن، راهی جز به خاطر سپردن آیات الهی وجود نداشت، ولی اکنون که چاپ و نشر به پیشرفتی باور نکردنی دست یافته، چه ضرورتی برای حفظ قرآن کریم وجود دارد؟ در صورتی که ضرورتی برای این موضوع وجود داشته باشد، آیا امکان حفظ قرآن کریم برای عموم افراد جامعه، به‌ویژه دانش‌آموزان، وجود دارد؟ با توجه به تفاوت آموزش عمومی قرآن با آموزش‌های تخصصی، چگونه می‌توان در دوره‌های تحصیل به حفظ قرآن پرداخت؟... هدف از این نوشته، پاسخ به چنین سؤال‌هایی است که در قالب تبیین اجمالی «چیستی، چرایی و چگونگی» حفظ قرآن کریم در دبستان تقدیم می‌شود.

است این تعریف باید جامع و مانع باشد تا از تفسیر به رأی و بدفهمی در امان بماند. آنچه در زمینه‌ی تعریف حفظ قرآن در کتاب‌ها و مقاله‌ها یافت شد، به‌طور اجمالی به این شرح است: «حفظ قرآن یعنی یاد گرفتن و از بر کردن قرآن کریم» و حافظ قرآن یعنی «کسی که همه‌ی قرآن کریم یا بخشی از آن را از بر باشد».

«حفظ عمومی قرآن»

اهمیت حفظ قرآن کریم در سال‌های اخیر و تأکید مقام معظم رهبری بر عمومی‌سازی حفظ قرآن و نیز با عنایت به محوریت «تربیت ده میلیون حافظ قرآن» در اهداف آموزش عمومی قرآن (مصوب شورای توسعه‌ی فرهنگ قرآنی کشور) و نیز جدایی آموزش عمومی قرآن از آموزش‌های تخصصی در این سند، ضرورت توجه بیش‌تر و عمیق‌تر به این موضوع را تأیید می‌کند. لذا بهتر است در تعریف حفظ قرآن، به این نکته نیز پرداخته شود.

حفظ عمومی (یا اجمالی، یا مقدماتی یا نسبی) درجه‌ای از حفظ قرآن است که در آن، حافظ قرآن ضمن تسلط نسبی بر آیات و سوره‌های خاص، با مفهوم اجمالی برخی آیات آشناست و از آن‌ها در فرایند تفکر و عمل بهره می‌گیرد. به‌صورت خلاصه می‌توان گفت: «حفظ عمومی قرآن = حفظ حروف + حفظ حدود»

چیستی حفظ قرآن

بیش از هر چیز باید دید «هستی» و «چیستی» چیست؟ «هستی» موضوعی جدا از «چیستی» است. به چیستی «ماهیت» نیز گفته می‌شود. «چیستی» همان تصویری است که ما از یک شیء در ذهن خود داریم، مثل تصویری که از درخت داریم.

ولی «هستی» که در فلسفه به آن «وجود» گفته می‌شود، واقعیتی است که ما از آن خبر داریم و آن را پیش روی خود می‌بینیم؛ مانند لمس یک درخت. همه‌ی ما درباره‌ی حفظ قرآن کریم کم و بیش نظرات نزدیک به هم داریم. اما آیا چیستی (طبق تعریف ما) درباره‌ی حفظ قرآن هم یکسان است؟

برای درک چیستی حفظ قرآن، باید اول آن را «تعریف» کرد. بدیهی

ب) روش «اِقراءِ قرآن»

رسول خدا (ص) در مقابل مؤمنان سیاست «اِقراءِ قرآن» را پیش گرفت که به معنای «تعلیم همه‌جانبه‌ی قرآن» بود. ضرورت این کار از آنجا بود که مؤمنان پس از وارد شدن به دایره‌ی مسلمانی به آموزش احکام دینی نیاز داشتند، اما آیات قرآن غالباً فاقد جزئیات احکام و مقررات دینی بودند. لذا رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در کنار تعلیم قرآن، گاه با توضیح شفاهی و گاه به شکل عملی، مؤمنان را در جریان جزئیات احکام و شریعت‌ها قرار می‌داد و به تدریج با تفسیر بسیاری از آیات قرآن آشنا می‌کرد.

اعزام حافظان قرآن

همچنین، حافظان قرآن، مبلغان اصلی دین مبین اسلام بودند که ضمن تسلط بر حفظ الفاظ و معانی آیات و سوره‌ها، یا سنت نبوی و سیره‌ی علوی را از نزدیک درک کرده و یا از طریق شاگردان و صحابه‌ی ایشان با تفسیر و احکام و روایات آشنا شده بودند. ایشان در گسترش شریعت اسلام از طریق تعلیم قرآن کریم نقش بزرگی داشتند و بسیاری از ایشان در این راه به شهادت رسیدند. تنها در یکی از جنگ‌ها، حدود ۷۰ نفر از حافظان قرآن به شهادت رسیدند.

ج) چرایی «حفظ قرآن کریم» کاربرد حفظ قرآن

آنچه گفته شد، تنها دلایل توجه به موضوع حفظ قرآن نیست، بلکه مهم‌ترین و اصلی‌ترین محوری که امروز «نیاز به حفظ قرآن در جامعه را با اهمیت جلوه می‌دهد، این است که حافظ قرآن می‌تواند از این مهارت در زندگی فردی و اجتماعی خود بهره بگیرد و در سبک زندگی اسلامی و دینی خود و به‌ویژه در میدان‌های سخت فرهنگی و اعتقادی، به آن تمسک یابد. البته اگر حفظ الفاظ صرف نباشد.» و امروز مهم‌ترین کارکرد تربیت حافظان قرآن باید همین معنا باشد. پس، کلام الهی تنها برای جلوگیری از تحریف و نابودی به خاطر سپرده نمی‌شد که حال با پیشرفت صنعت چاپ، حفظ قرآن بیهوده جلوه کند، بلکه انگیزه‌های گوناگونی برای حفظ قرآن کریم وجود داشته و دارد.

با عنایت به موضوع، گسترش حفظ عمومی قرآن کریم باید با توجه به «نیاز»، «توان» و «ذائقه‌ی» مخاطبان برنامه‌ریزی شود، و الا با توجه به دشواری‌های حفظ و تثبیت آن برای عموم مردم، گسترش این مهارت، عقیم و بی‌نتیجه خواهد بود.

به عقیده‌ی نویسنده: «گسترش حفظ قرآن کریم در سطح عمومی عقیم خواهد بود، اگر در کنار سبک زندگی اسلامی و براساس نیاز مخاطب ارائه نشود.» و این مهم در عرصه و گستره‌ی عمومی حتماً نیازمند پیوست پژوهشی و برنامه‌ریزی درسی و آموزشی است.

تاریخچه‌ی حفظ قرآن

از آنجا که حفظ قرآن کریم از اولین و مهم‌ترین شیوه‌های تبلیغ و ترویج دین اسلام بوده است، لذا بیان تاریخچه‌ی اجمالی، مفید و بلکه لازم به نظر می‌رسد. اهمیت حفظ قرآن در صدر اسلام از آن جهت بوده است که اغلب مردم از مهارت خواندن و نوشتن محروم بودند. لذا حفظ قرآن مورد تأکید بود؛ چرا که یکی از ابزار صیانت از تحریف قرآن محسوب می‌شد. روش و منش (سنت) پیامبر اکرم (ص) در صدر اسلام روش «اِقراء» و «اسماع» بود.

الف) روش «اسماع قرآن»

«اسماع» در لغت به معنای شنوندن است و این کار به همین معنا در قرآن به کار رفته است (سوره‌ی روم، آیه‌ی ۵۲). مراد از اسماع قرآن، شنوندن آن به گوش مردم است که معمولاً در مکه و نسبت به مشترکان قریش، حاجیان و رهگذران صورت می‌پذیرفت. طبق شواهد تاریخی، در سال‌های ابتدای رسالت، رسول خدا (ص) در مسجدالحرام می‌نشست و به تلاوت قرآن می‌پرداخت و یا به نماز می‌ایستاد و سوره‌هایی را قرائت می‌کرد. به این ترتیب، آیات قرآن را به گوش رهگذران می‌رساند. به عبارت دیگر، رسول خدا (ص) در قالب عبادات روزانه‌ی خود رسالت تبلیغی خویش را نیز دنبال می‌کرد.

ضرورت حفظ قرآن

علاوه بر آنچه درباره‌ی ضرورت حفظ قرآن کریم اشاره شد، خوب است ببینیم قرآن کریم و روایات شریف در زمینه‌ی حفظ قرآن کریم چه دیدگاهی دارند و نیز در کلام بزرگان و اندیشمندان به این موضوع چگونه نگر بسته شده است؟

قرآن کریم

شاید تنها آیه‌ای که به صراحت به موضوع حفظ قرآن اشاره کرده است، همین آیه باشد:

بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ

بلکه این قرآن، آیات روشنی است در سینه‌های کسانی که به آن‌ها علم [الهی] داده شده است.

و مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ

و هرگز آیات ما را جز ستمکاران انکار نمی‌کنند.

سوره‌ی عنکبوت، آیه‌ی ۹۴

البته تفسیرهای شیعه از جمله تفسیر البرهان، مصداق بارز صاحبان علم را که قرآن بر سینه‌های آنان جای گرفته، «اُثْمَةُ مَعْصُومٍ (علیهم السلام)» که جانشینان بر حق پیامبر گرامی (صلی الله علیه و آله) هستند، معرفی می‌کنند. علامه طبرسی در «جوامع الجامع»، علاوه بر پیامبر و ائمه، دانشمندانی را که قرآن را حفظ و در سینه‌های خود جای داده‌اند و معنای آن را در سینه‌های خود جا داده‌اند، مصداق این آیه می‌داند. در این آیه، معیت و همراهی آیات قرآن با علوم الهی در سینه‌های صاحبان خرد نکته‌ی ظریف و مهمی است.

جایگاه حفظ قرآن در اسناد تحولی

قبل از آنکه جایگاه حفظ قرآن را در اسناد تحولی بررسی کنیم، ذکر بند الف ماده‌ی ۶۳ «قانون برنامه‌ی ششم توسعه» ضروری است تا از این رهگذر از میزان اختیارات وزارت آموزش و پرورش در ورود به این حوزه از یادگیری اطلاع یابیم. قانون برنامه‌ی ششم توسعه، وزارت آموزش و پرورش را به اجرای سند تحول بنیادین مکلف کرده است: «ماده‌ی ۶۳: الف) دولت مکلف است برای ایجاد تحول در نظام تعلیم و تربیت اقداماتی انجام دهد: ۱. اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به نحوی که کلیه‌ی اقدامات وزارت آموزش و پرورش براساس این سند انجام شود و اقدامی مغایر با قانون و سند صورت نگیرد»

موضوع حفظ قرآن در هیچ یک از اسناد تحولی و زیرنظام‌های آن مطرح نشده است. چه در سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری و چه در سند تحول بنیادین و چه در سند برنامه‌ی درسی ملی. تنها جایی که می‌توان ردپایی از حفظ قرآن یافت، در اهداف مصوب «راهنمای برنامه‌ی درسی قرآن» است که در آن، دانش آموز به حفظ اجمالی و تدریجی و داوطلبانه‌ی برخی پیام‌های قرآنی و سوره‌ها

توصیه شده است. از سوی دیگر، در «اهداف آموزش عمومی قرآن کریم» که مصوبه‌ی شورای توسعه‌ی فرهنگ قرآنی کشور است، یکی از بندهای ۹ گانه، به حفظ قرآن کریم اختصاص دارد. روشن است که این اهداف، زمانی برای آموزش و پرورش قابل اجرا خواهند بود که به تأیید شورای عالی آموزش و پرورش رسیده باشند و به‌طور رسمی به بخش‌ها و مدرسه‌ها ابلاغ شوند. در شرایط فعلی، بین این اهداف و اسناد تحولی وزارت آموزش و پرورش مغایرت‌هایی دیده می‌شود که در صورت اصلاح و ابلاغ مجدد، امکان عملی برای اجرا پیدا خواهند کرد.

انواع روش حفظ قرآن

پیش از هر چیز باید دید چه قالب‌هایی برای حفظ قرآن وجود دارد؟ و کدام یک برای عموم مناسب‌ترند؟ به این تقسیم‌بندی‌ها توجه کنید:

الف) روش‌های حفظ کتبی

در این نوع از حفظ، تعداد صفحات و آیات ملاک است؛ هر چه بیشتر، بهتر و مقبول‌تر. این نوع از حفظ قرآن حداقل به سه شکل انجام می‌شود:

حفظ ترتیبی

۱. از اول قرآن کریم (از سوره‌ی حمد و بقره تا ناس)

۲. از اول جزء (مانند حفظ جزء ۳۰)

۳. از اول سوره (مانند حفظ سوره‌ی یاسین)

ب) روش‌های حفظ کیفی

در حفظ کیفی، علاوه بر حفظ الفاظ، به سایر عناصر نیز توجه می‌شود؛ مانند معنا، تدبیر، تمسک، و عمل. در نهایت هم انس همیشگی فرد با قرآن کریم، به‌عنوان کتاب هدایت، را در پی دارد. حفظ کیفی را می‌توان به بخش‌های «موضوعی، تخصصی و عمومی» تقسیم کرد که هر یک می‌توانند زمینه‌ساز مراتب بعدی نیز باشند.

۱. حفظ موضوعی

در اینجا حفظ قرآن کریم را از ساده‌ترین مرحله آغاز می‌کنیم:

- **واژه:** گاهی برای کودک حفظ یک واژه‌ی قرآنی از حفظ یک سوره جذاب‌تر و مناسب‌تر است. واژگان مشترک زبان فارسی و قرآن را در متن آیات بیابید و حفظ قرآن را با حفظ واژگان قرآنی شروع کنید، مانند: نور، کتاب و قلم.

- **ترکیب:** گاهی حفظ ترکیب قرآنی برای کودک جذاب است. ترکیب‌های ساده و پر کاربرد را در متن آیات بیابید و از دانش‌آموزان سؤال کنید؛ مانند: نعمت‌الله و الحمدلله.

- **پیام قرآنی:** جمله‌های قرآنی پرمعنا و هدایتگرها مانند «و بالوالدین احسانا» و «و قولوا للناس حسنا» را می‌گویند. در قرآن بیش از ۳۵۰ هزار پیام قرآنی با مضمون‌های تربیتی وجود دارد که بیش از ۵۰۰ پیام آن‌ها برای دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی مناسب‌اند.

- **تمثیل و داستان:** در قرآن کریم بیش از ۲۶۰ قصه‌ی قرآنی

آمده که تعداد قابل توجهی از آن‌ها برای کودکان مناسب‌اند. می‌توان حفظ برخی از این آیات را همراه با قصه مدنظر قرار داد.

نیایش: در قرآن کریم حدود ۱۱۰ رینا آمده است که حدود نیمی از آن‌ها در حوزه‌ی آموزش عمومی قرآن و حدود یک سوم ریناها برای دوره‌ی دبستان هم مناسب هستند.

آیه: گاهی برخی از آیات به دلایل گوناگون باید حفظ شوند، مانند آیات ۸۸-۸۷ سوره‌ی انبیا که در نماز غفیله خوانده می‌شوند.

۲. حفظ تخصصی (قرآن محور)

بین حفظ تخصصی و حفظ تربیتی شباهت‌هایی وجود دارد، اما رویکرد، هدف‌گذاری و چگونگی این دو تفاوت‌هایی دارند. این نوع حفظ هم به شکل‌های گوناگونی وجود دارد:

حفظ کامل با معنا: همان حفظ تربیتی است، البته همراه با درک معنای عبارات و آیات قرآن؛

حفظ ترکیبی: حفظ قرآن کریم همراه با یادگیری و رعایت یکی از فنون علم قرائت، مانند تجوید، مفاهیم و تدبیر؛

حفظ جامع: حفظ قرآن با رعایت همه‌ی جوانب جامعیت قرآن، مانند صحت قرائت، تجوید، معنا، تدبیر و تفسیر.

۳. حفظ عمومی (مخاطب محور)

حفظ عمومی را باید با حفظ اجمالی (نسبی یا مقدماتی) عجین دانست، چرا که عمومی‌سازی یک موضوع یادگیری، نیازمند ساده‌سازی، کاهش کمیت و معنادار بودن آن است. به همین دلیل، برای عموم باید از حفظ «جمله» (به جای حفظ سوره و آیه) یاد کرد. البته جملات کوتاه، پرمعنا، تربیتی و متناسب با «نیاز، توان و ذائقه» در این نوع برنامه‌ریزی می‌تواند به‌عنوان «زیربنای» سایر گونه‌های روش حفظ قرآن قرار گیرد. حفظ جملات تربیتی و کاربردی قرآن به برنامه‌ریزی «درازمدت» نیاز دارد و حتی در حوزه‌ی حفظ عمومی باید به سلیقه‌ها و علاقه‌های مخاطبان در انتخاب موضوعات و آیات «حق انتخاب» داده شود. در ارزشیابی نیز حفظ به‌صورت «اجمالی و مقدماتی (نسبی)» مدنظر و عمل قرار گیرد. همچنین، حفظ عمومی قرآن با «رویکرد جامع» یعنی توجه به همه‌ی ابعاد آموزشی و تربیتی مدنظر قرار گیرد.

شیوه‌ی پیشنهادی

نویسنده راه تحقق تربیت عمومی حافظ قرآن را در نگاه جدید نسبت به حفظ عمومی قرآن کریم می‌داند و پیشنهاد می‌کند، از حفظ قرآن به‌عنوان روشی برای «انس بیشتر با قرآن» و نیز «تقویت روان‌خوانی قرآن کریم» استفاده شود.

حفظ اجمالی جملات تربیتی قرآن کریم

قرآن کریم ۶۲۳۶ آیه و حدود ۷۸ هزار کلمه و ۳۲۰ هزار حرف دارد. این اطلاعات، سود چندانی برای عموم مردم ندارد. اما اینکه

قرآن کریم ۲۵ هزار جمله دارد، می‌تواند جای توجه باشد، چرا که مراد خداوند از سوره و آیه را باید در داخل جمله‌ها جست‌وجو کرد. لذا اگر آیات را به جمله‌ها تقطیع کنیم، آن وقت می‌توان جمله‌های کوتاه و ساده و قابل فهم را همراه با معنا و تدبیر اولیه، به راحتی حفظ کرد. به همین دلیل، به نظر می‌رسد اگر قرار است برنامه‌ی حفظ قرآن برای عموم مردم طراحی، تولید و اجرا شود، باید ویژگی‌های رازیر دارا باشد:

۱. حفظ «جمله» (به جای حفظ سوره و آیه) مدنظر برنامه‌ریزان قرار گیرد.

۲. به حفظ قرآن به‌عنوان یک «ابزار» (و نه هدف) برای هدایت و راهنمایی و تربیت مخاطبان نگریسته شود.

۳. این نوع برنامه‌ریزی به‌عنوان «زیربنای» سایر گونه‌های روش حفظ قرآن در نظر گرفته شود (الفبای حفظ قرآن).

۴. حفظ جملات تربیتی و کاربردی قرآن به‌صورت «درازمدت» برنامه‌ریزی و اجرا شود (حدوداً ۱۰ ساله).

۵. به مخاطبان در انتخاب موضوعات و آیات «حق انتخاب» داده شود و در تولید محتوا مدنظر قرار گیرد.

تذکر مهم: حفظ کردن قرآن کریم برای دانش‌آموزان یک «فعالیت فوق برنامه» است نه رسمی. لذا اختصاص ساعت درسی به حفظ قرآن خلاف مصوبات قانونی است.

امید است این نوشته توانسته باشد به عمومی‌سازی حفظ قرآن کریم در جامعه کمک کند و تحقق منویات معظم رهبری در حوزه‌ی تربیت ده‌میلیون حافظ قرآن کریم را سرعت بخشد.

